

Мендибаев Н.

**КЫРГЫЗСТАНДЫН АЙЫЛ КАЛКЫНЫН КЕСИПТИК ДАЯРДЫГЫН
ЖАКШЫРТУУ ЖАНА КВАЛИФИКАЦИЯСЫН ЖОГОРУЛАТУУСУНУН АЙРЫМ
МАСЕЛЕЛЕРИ**

N. Mendibaev

**SOME OF THE PROBLEMS AND IMPROVE THE VOCATIONAL TRAINING AND
SKILLS DEVELOPMENT OF THE RURAL POPULATION OF KYRGYZSTAN**

УДК.316.323

Буя макалада автор өлкө үчүн айыл калкынын кесиптик даярдыгын жакшыртуу жана квалификациясын жогорулатуусунун айрым маселелерине көңүл бурган.

This article discusses some of the problems and improve the vocational training and skills development of the rural population.

Бүгүнкү күндө айылдын эмгек рыногун талапка ылайыктуу жакшыртуу жана айылдык калктын турмуш деңгээлинин айрым маселелерин чечүү айылдын социалдык абалдарын кароо менен бирге, шайкеш жүргүзүлүшү керек. Бул маселелердин арасынан өзгөчө орунду айылдын жумушчу күчүнүн билим алуусу, кесиптик даярдыгы жана квалификациясын жогорулатуу маселелери ээлейт. Жумуш менен камсыз болуу чөйрөсүндө пайда болгон маселелердин шартында айылдык калктын, айрыкча анын жумушсуз бөлүгүнүн, кесиптик жактан даярдоо жана кайра даярдап чыгуу, эң зарыл чаралардан болуп эсептелет.

Адам капиталы - коомдун эн маанилүү байлыгы. Ошондуктан айылдык калктын жумуш менен камсыз болуусуна көмөк көрсөтүү жана кирешесин жогорулатуу саясаты баарынан мурун адамдык ресурстарды өнүктүрүүгө жана эффективдүү пайдаланууга багытталышы шарт. Азыркы өткөөл мезгилдин шарттарында айылдыктардын жумуш менен камсыз болуусунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу бир гана экономиканын параметрлерин жакшыртуунун натыйжасы катары күтүүгө болбойт. Жумуш менен камсыз болуунун өзүнүн анын кесиптик - квалификациялык түзүлүшүнүн мобилдуулугун анын өндүрүмдүүлүгүнүн мүнөзүн өркүндөтүү керек.

Кадрлардын билим жана квалификация деңгээли эмгек рыногунда зор мааниге ээ. Айылдык калктын жашоо деңгээлинин жогорулоосу, жакырчылык маселелерин чечүүгө жардам берет, себеби бир гана ушул учурда айылдын экономикалык өнүгүүсүн камсыз кылууга жана айылдын жашоочуларынын кирешесин өстүрүүгө болот. Мисалга алсак АКШда калктын билим деңгээлин жогорулатуу жылына ор-

точо ички дүң продуктынын (ИДП) 5-15% өсүүсүн көрсөтөт. Өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө билимге салынган акчалар мындан да жогору натыйжа берет. Борбордук Африка өлкөлөрүндө баштапкы билимге салган инвестициялар ИДПнын 24% өсүүсүн камсыз кылат. Билим берүү системасына олуттуу салымдар Түштүк-Чыгыш Азия өлкөлөрүндө да жүргүзүлөт жана анын жыйынтыгында бул өлкөлөрдө жогору квалификациялуу кадрлар бар жана алардын ансыз да жогорку экономикалык мүмкүнчүлүктөрү чындалууда [1].

Рынок шартында айылдык калктын жакырчылыгын жоюуда чоң жоопкерчилик агрардык тармактын жумушчуларына жүктөлөт. Ушунун негизинде эмгектин сапатына, демилгөлүүлүккө, квалификацияны жогорулатууга, билим жана тажрыйбасын өркүндөтүүгө болгон талаптар жогорулайт. Бардык ушул элементтер биригип “айылдын жумушчу күчүнүн сапатын” түзөт. Айылдын жумушчу күчүнүн сапатын жогорулатуунун эң зарыл түрткү берүүчү себеби болуп эмгек акынын деңгээли эсептелет.

Квалификациялуу жумушчуларга төлөнгөн жогорку эмгек акы агрардык тармактын жумушчуларына эффективдүү эмгектенүүгө өбөлгө түзөт, керектөө рыногунун жана өндүрүштүн өнүгүүсүн камсыз кылат, айылдык калктын аманатын түзөт мунун баары келечекте айыл чарбасынын келечектүү өнүгүүсү үчүн финансылык резерв сыпатында пайдаланылат. Эмгек акы төмөн болгон учурда айылда социалдык чыңалуу курчуйт, калктын сатып алуу мүмкүнчүлүгү азаят мунун баары өндүрүштүн кыскаруусуна алып келет. Натыйжада калктын айылдагы миграциясы күчөйт, айылдык эмгекчилердин кесиптик деңгээли төмөндөйт, айыл чарба ишканаларынын финансылык туруксуздугу жогорулайт, мунун баары эффективсиз тармактар аралык капиталдын агымына алып келет. Төмөнкү таблица билимсиз айылдык калктын кирешеси жогорку билимдүүлөргө Караганда эки эсеге жакын төмөн экендигин көрсөтүп турат.

Таблица №1

Билим деңгээлине жараша айылдык калктын жан башына орточо кирешеси [2].

(сом менен)

	Бардыгы	анын ичинде билим деңгээли боюнча							
		жогорку	бүтпөгөн жогорку	атайын орто	жалпы орто	толук эмес	башталгыч	башталгыч билимге ээ эмес	билимсиз
эрк	667	914	887	743	648	683	621	585	515
аял	676	878	751	839	635	649	636	618	537

Жакырчылык жана билим деңгээли бири-бирин шарттап турат. Мисалы жакырчылык айылдык калктын кесиптик жана билимдик деңгээлине өз учурунда терс таасирин тийгизет, айрыкча толук эмес үй бүлөлөрдө. Бул катмардын эмгекке жарамдуулары:

- билим алуусун эртерээк токтотот жана жумуш издеп жөнөйт;
- сапауу билим алууга жана кесиптик жактан даярдык алууга да мүмкүнчүлүктөрү жок болуп калат;
- жумушун токтотуп коюп, кошумча билим ала албайт жана кесиптик деңгээлин жогорулата да алышпайт.

Өз кезегинде кесиптик билим берүүнүн түзүлүшү жана масштабдары агрардык чөйрөгө өнүгүү багытын аныктап берген вектор болуп саналат. Кадрлар кандай болсо айыл чарбасынын социалдык экономикалык жана технологиялык жүзү анын негизинде айылдык калктын турмуш деңгээли да ошондой болот.

Батыш Европанын жана АКШнын өнүккөн рыноктук экономикасында кесиптик билим берүүнүн түзүлүшүндө жана кадрларды даярдоонун деңгээлинде төмөндөгүдөй үч тенденция байкалат:

1) жумушчу күчүнө болгон суроо талаптын жүрүшүндө баштапкы орто же андан төмөн болгон билимдүү адамдардан жогорку билим деңгээлиндеги адамдарга карай жылыш болот;

2) жогорку билим жумушчуну кандайдыр бир деңгээлде жумушсуздуктан коргойт;

3) ар кандай шарттарда жогорку билимдүү даярдыктагы жумушчуга чоң төлөм принциби сакталат [3].

Акыркы тенденция абдан эле маанилүү. Жумушчунун билимдик, кесиптик жактан деңгээлине жараша көбүрөөк эмгек акы төлөө, аны материалдык жактан кызыктыруу, эмгекке болгон далалатын активдештирүү бул бүт коом үчүн стимулдаштыруучу функция катары да зарыл болуп саналат. Айылдык жумушсуз жарандарды кесиптик жактан окутуу жана ошондой эле бүткүл жумушчу күчүнүн квалификациясын жогорулатуу айылдык калктын жумуш менен камсыз болуусунда маанилүү ролду ойнойт жана эмгектин агрардык рыногунда активдүү саясаттын формасы катары да кызмат кылат. Эмгек рыногу өзгөргөн экономикалык шарттарга жараша азыркы убакта өзгөчө кесиптик квалификацияларды жана квалификациялык деңгээлдин жалпы жогорулоосун талап кылат. Бул эгер айыл жеринде жумушсуздуктун өсүшү улана берсе, анда эмгек рыногунда конкуренциялык күрөш тенденциясы да күчөп кетиши менен байланыштуу. Пайда болгон бош орундардын эн жакшылары кесиптик квалификациялык планда алганда мыкты жана баалуу адамдарга тийип кала берет.

Азыркы шартта айылдык калкты кесиптик жактан даярдоону уюштуруунун өзүн ар тараптуу өзгөртүшүбүз максатка ышайыктуу.

Биринчиден, айыл чарба кадрларына билим берүү жана даярдоо мектеп партасынан башталып окутуунун төрт баскычтуу деңгээлине кошулушу керек. Биринчи баскыч - мектептеги билим берүүнүн рамкасында окутуу. Жогорку класстын окуучулары жол кыймылынын эрежелерин окуп үйрөнүүсү кажет.

Ошондой эле автомобилдерди жана айыл чарба машиналарын айдоону үйрөнүүсү, рынок экономикасынын негиздерин өздөштүрүүсү да талапка ылайык болот. Экинчи баскыч - айыл чарба багытындагы кесиптик техникалык окуу жайлар, ал жерде электрификация жана айыл чарбасын механизациялаштыруу боюнча керектүү билим бере турган бир нече атайын топторду түзүү зарыл. Бул жерде алар айыл чарба өсүмдүктөрүн агротехникалык жактан иштетүүнүн негиздерин, өз чарбаларында эсеп-кысап жүргүзүүнү алып барууну окуп үйрөнүшөт. Үчүнчү баскыч - толук орто билимдин базасында айыл чарба колледждеринде окутуу, бул жерде окуучулар билимдин техникалык деңгээлин алышат. Төртүнчү баскыч - билимдин терең жана кеңири деңгээлин окуткан жогорку айыл чарба окуу жайларында окутуу. Окутуунун мындай мобилдуу системасы дыйкан фермерлерди даярдоо маселелерин кандайдыр бир деңгээлде чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Экинчиден, Кыргызстандын экономикасындагы айыл чарбасынын ордун жана маанисин эске алуу менен үзгүлтүксүз билим берүүнүн универсалдык системасын камсыз кылган бирдиктүү билим берүүнүн айыл чарба комплексин (АПК) түзүү зарыл. Бул үчүн уюштуруунун тармактык принциптерин эске алуу менен окуу жайлардын тизмегин тартипке келтирүү керек. Билим берүүнүн бардык деңгээлинде айыл чарба багытындагы окуу жайлардын түрлөрүн (агрардык жогорку окуу жайлар, колледждер, агролицейлер ж.б.) түзүү эске алынат.

Үчүнчүдөн, кесиптик даярдоо бир кыйла конкреттүү болгону талапка ылайык. мындайча айтканда ар бир өзүнчө айылдык аймактын эмгек рыногунун өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу зарыл. Рынок экономикасы ишкердик сапаттардын жана башка универсалдык билимдин өнүгүп туруусун талап кылат. Ошондуктан өзгөрүп жаткан рыноктун шартында агробизнес менеджерлерин даярдоонун деңгээлин да көтөрүү керек. Аудит, экономика жана башкаруу, маркетинг, менеджмент, бизнести финансы - кредиттик жактан камсыздоо жана башка багыттарында иштеген адистердин квалификациясын жогорулатууну жана кайра даярдоону көбөйтүү да максатка ылайык. Экономиканы түзүлүштүк жактан кайра курууга байланыштуу кадрларды кайра даярдоодо жумушчу күчүнүн квалификациялык деңгээлин жогорулатуунун приоритеттүү багыттарынын бири болуп саналат.

Эмгек рыногундагы өзгөрүүлөр, жумушсуздуктун өсүшү жумушчу күчүнүн сапатына болгон талаптарды өзгөртүү. Жумуш берүүчүлөр тарабынан квалификациялуу кадрларга болгон талаптын өсүшү жумушсуздардын билим деңгээлине жараша курамдык түзүлүшүн өзгөртөт. Төмөнкү квалификациялуу же тар чөйрөгө ылайыкталган адистиктеги жумушчулар жаңы иш орун табууда азыраак мүмкүнчүлүккө ээ болуп калышат. Кесиптик билими жок (орто же андан төмөн билимдүү) жумушсуздардын саны 56,5% ды түзөт [4]. Ушуга жараша төмөнкү билимге ээ айылдык калктын арасында жумушсуздук деңгээлинин көрсөткүчү жогору. Көбүн эсе жумуш орун издөөдөгү кыйынчылыктарга кесиптик билими жана тажрыйбасы жетишсиз жаштар дуушар болушат.

Экономикалык активдүү айылдык жаштардын билим деңгээли, аймагы жана жынысы боюнча көрсөткүчү [4].

	Вардык жаштар	анын ичинде билимге ээ болгондор						
		Жогорку кесиптик	бүтпөгөн жогорку кесиптик	Орто кесиптик	Баштапкы кесиптик	Толук жалпы орто	Негизги орто	баштапкы жалпы билимге ээ эмес. билимсиздер
Айыл калкы (миң адам)	585,2	43,9	24,8	23,7	273	362,8	703	32,2
эркектер	369,1	20,7	15,9	9,7	18,9	233,6	48,0	22,3
аяллар	216,1	23,2	9,0	14,0	8,6	129,2	22,2	9,9
Айыл калкы (процент менен)	100	8,1	3,9	33	43	613	133	5,7
эркектер	100	5,6	3,6	2,6	4,9	62,8	14,6	5,9
аяллар	100	12,3	4,4	4,4	3,2	58,7	11,8	5,2

Таблицадан көрүнүп тургандай айыл калкынын эмгекке активдүү жаштарынын көрсөткүчү көбүнчө билим деңгээли төмөнкүлөр басымдуулук кылат. Айрыкча мындай көрүнүш эркек балдардын арасында жогору 62,8%.

Баштапкы кесиптик жана эмгектик тажрыйбаларды алуу, квалификацияны жогорулатуу, жаны кесиптерге окутуп үйрөтүү айылдык калктын жумуш менен камсыз болуусуна көмөк көрсөтүүдө жана ушунун негизинде алардын кирешесинин деңгээлин жогорулатууда негизги маселелердин бири болуп саналат. Жумушчу күчүнүн сапатын үзгүлтүксүз билим берүү системасы аркылуу өнүктүрүү керек: ички өндүрүштүк окутууну калыбына келтирүү, өз алдынча билим алуу мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүү, жумушсуз айылдыктар үчүн мамлекеттик иш менен камсыз кылуу кызматынын окутуу кызматтарын кеңейтүү да ушуга кирип кетет.

Азыркы учурда кесиптик - квалификациялык билим берүүдө пайда болгон талап менен сунуштун дал келбестигин төмөндөтүүгө аракет жумшоо зарыл. Бул зарылдык үчүн төмөнкү нерселерди көңүлгө алуу керек:

- агрардык эмгек рыногун белгилүү бир кесиптеги жана адистеги кадрларга болгон талаптарды божомолдоону жана мониторингди уюштуруу;
- агрардык экономиканын талаптарына дал келген жана айылдык жумушчунун эмгек рыногунда конкуренцияга туруштук берүүсүн камсыз кылган
- кесиптерге жана адистиктерге окутууга кесиптик даярдоого багыт берүү;
- кээ бир билим берүү мекемелерин ар түрдүү кесиптеги жумушчуларга болгон талаптын өзгөрүшүнө жараша профилин алмаштыруу (өзгөртүү);
- үзгүлтүксүз “өмүр бою” кесиптик окутуу системасын түзүү, буга жумуш ордунда окутуу, өз алдынча билим алуу мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүү да кирет.

Айылдык жумушсуз тургундарды кесиптик жактан окутуунун негизги милдети - аларга кийин жумушка орношуу үчүн жаны кесипке ээ болуу мүмкүнчүлүгүн түзүү жана квалификациясын жогорулатуу аркылуу кесиптик мобилдуулугун калыбына келтирүү. Бул үчүн айтылган шарттар бар: республикада айыл чарбасы үчүн кадрларды даярдоо үчүн

кесиптик билим берүү мекемелеринин тармагы түзүлгөн (окуу комбинаттары, ПТУ, атайын орто жана жогорку окуу жайлар ж.б.)

Айылдык калктын билим алуу системасы ар бир айылдын жашоочусунун мүмкүнчүлүгүн өнүктүрүүгө жардам бериши керек. Негизги кесиптик билими жок адамдар атайын кесиптик даярдыктан өтүшү зарыл. Төмөнкү квалификациялуу же суроо таап жок кесиптин ээлери кайрадан окуп чыгыш керек. Ошондой эле айыл чарба өндүрүшүнүн сезондуулугу сезондор аралыгында убактылуу жумуштарды уюштуруунун зарылчылыгына алып келет, бул нерсе айылдык эмгекчилерден жаны кесиптерди өздөштүрүүнү талап кылат. Эмгектенүү мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган айылдык жашоочуларга керектүү социалдык колдоолорду көрсөтүп туруу максатка ылайык. Жалпылап айтканда айылдык жумушчу күчүнүн кесиптик деңгээлин ар дайым жогорулатып туруу үчүн үзгүлтүксүз билим берүү системасы зарыл.

Кыргыз Республикасындагы айыл чарба багытындагы билим берүү жана кесиптик даярдоо системасынын негизги өзөгү борбордоштурулган пландоо мезгилинде түзүлгөн. Ал мезгилдин өзгөчөлүгү болуп айылдык калктын жумуш менен камсыз болуусунун жогорку деңгээли эсептелет. Азыркы шарттарда бул система эмгек рыногунун суроо талаптарына ийкемдүү жооп берген өзгөрүүлөрдү талап кылат. Айыл үчүн кадрларды даярдоонун түзүлүшүн, көлөмүн, профилин өзгөртүү, айылдын деңгээлин жумуш берүүчүлөрдү канааттандыруу максатында көтөрүү зарыл.

Түрдүү деңгээлдеги окуу жайлардын эптеп күн көрүү максатында окуучуларды даярдоонун сапатына эмес, алардын санын көбөйтүүгө болгон умтулуусун токтотуу да чон мааниге ээ. Окуучулардын санын көбөйтүүнүн аркасынан умтулуу агрардык рынок тарабынан талап кылынбаган адистердин көбөйүүсүнө алып келет, а эл болсо “көпчүлүктөн калбоо” эрежеси менен “модалуу” адистиктерди көбүрөөк талап кылат. Мындай практика айыл чарбасындагы бар жумуш орундары менен кесиптик даярдыгы бар жумушчу күчүнүн ортосундагы тең салмактын бузулушуна алып келет. Бул тең салмактын бузулушу өз кезегинде айылдагы жумушсуздукту жара-

тат, аны болсо кадрларды кайрадан окутуп чыгуу менен чечкенге туура келет.

Ошентип, бир баскан жерди эки жолу басып, кадрды даярдоо үчүн күчтү, убакытты жана каражатты коротуп, андан кийин аны кайрадан окутуп чыгууга туура келет. Ошентсе да, айылдык жумушсуздарды кесиптик жактан окутуу жана кайра окутуп чыгуу, алардын эмгек рыногундагы конкуренцияга туруштук берүү жөндөмдүүлүгүн арттырат, жумуш менен камсыз болуусуна жана турмуш деңгээлин жакшыртууга шарт түзөт. Ошондуктан агрардык эмгек рыногу менен билим берүү кызматынын рыногунун ортосунда туруктуу байланышты орнотуу зарыл. Алардын белек-белек иш алып баруусу экөөнүн тең зыянына, терс натыйжага алып келет, эффективдүүлүк азаят.

Билим берүү кызматынын рыногу менен агрардык эмгек рыногунун ортосундагы байланышты жандандыруу окутуунун мазмуну жана практиканын байланышынын күчөшү аркылуу жумушчу күчүн даярдоонун жакшыруусуна жардам берет. Айыл жергесиндеги квалификациялуу жумушчу күчүнүн маселелеринин курчушу Өкмөт тарабынан айыл жергеси үчүн жумушчу күчүн даярдоо жана кайра даярдоо үчүн атайын программалардын иштелип чыгышын талап кылат.

Айыл чарбасына квалификациялуу кадрлар керек. Ошондуктан райондук борборлордо, шаар тибиндеги поселоктордо, райондун административдик

борборлорунда айылдын өндүрүштүк жана өндүрүштүк эмес чөйрөлөрү үчүн кадрларды даярдоого адистешкен аймактык окуу жайларын өнүктүрүү керек. Айылдык жашоочулардын деңгээлин жогорулатуунун эффективдүү жолу - кадрларды окутуунун жана даярдоонун аралыктан окутуу (дистанттык) түрүн өнүктүрүү болуп саналат. Транспорттук чыгашалардын кымбаттыгы, өз үйүндөгү чарбасынан алыс чыга албоосу кептеген айылдык жашоочуларды билим алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратат. Демек, келечекте аралыктан (дистанттык) окутуу идеясы – айылдын эртенки күнү деп ишенимдүү айтууга болот.

Адабияттар:

1. Сухорукова Т. Социальные рычаги экономического роста. // Экономист. 2009. №7, с.57
2. КР Улуттук статком. Кыргыз Республикасындагы билим беруу жана илим. Б.2008x26
3. Bureau of Labour Statistic, Hudson Institute. Ci t. from* Workforce 2008. p.98
4. Нацстатком КР. Занятость и безработица Итоги интегрированного обследования домашних хозяйств в 2010г. Б.2011.С 156,164
5. Чернова Е.П., Курманалиева Н.У., Шамырканов К.Ы., Трансформация уровня жизни народа в условиях перехода к рыночным отношениям // Реформа. 1999. №1.
6. Социальные тенденции КР. Выпуск 6. Б.,2010.
7. КР улуттук статком. Кыргызстан цифраларда Б.,2010.

Рецензент: ф.и.д., профессор Орозалиев Э.С.